

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet –
Odsek za anglistiku, Novi Sad

DOI 10.5937/kultura1133176G

UDK 028:316.77

316.776:004.738.5

NOVI MEDIJI I PISMENOST: POETIKA EKRANA I NOVE FORME ČITANJA

Sažetak: *Rad analizira uticaj novog tehnološkog i medijskog okruženja na knjigu, viđenu u najširem smislu: kao štampani tekst i ekranska struktura, kao deo književnog kanona i učilo. Kultura stranice i kultura ekrana traže različite sposobnosti i zahtevaju različite tehnike pristupa tekstu. Štampano štivo traži od čitaoca usredsređenje i nudi mu monovalentnu informaciju, dok elektronsko štivo zahteva raslojavanje čitaočeve pažnje i nudi polivalentnu informaciju, ali ne garantuje pouzdanost. Odnos stranične i ekranske kulture definiše neusaglašen odnos prema novim informatičkim tehnologijama: podela Suzan Grinfild, u knjizi Ljudi sutrašnjice, koja odnos prema digitalnoj sferi klasifikuje kao veboforiju, vebofiliju i vebofobiju i dalje je na snazi u eri razvoja društvenih mreža poput Fejsbuka i Tvitera. Dok strah od tehnologije izvire iz duboko ukorenjenog straha da bi privid mogao da zameni istinu, veboforija previđa da i sam internet menja svoju medijsku prirodu.*

Ključne reči: *mediji, knjiga, tehnologija, poetika, čitanje*

Rešetkasti sistem ulica i puteva u Severnoj Americi anticipira mrežne sisteme druge vrste: kako one energetske, tako i komunikacione. Nesumnjivo je i da internet komunikacija ima “američka” svojstva: tu se ne misli samo na upotrebu engleskog jezika već i na demokratski, antihijerarhijski vrednosni sistem korisnika koji podrazumeva toleranciju – no ipak, s druge strane, ne isključuje manipulaciju. Onlajn i oflajn dimenzije egzistencije mapiraju različite prostore, ali manifestuju veoma slične jezičke, kulturne i ideološke osobenosti.

Svaka je tehnologija pokušaj da se svet učini boljim, i ujedno nastavak borbe sa problemima dijagnostikovanim u ranije

ispisivanim poglavljima istorije ljudskog prosperiteta. Komputerski ekran i štampanu knjigu razdvaja tek mali prostor u kom se sabiraju njihove sličnosti: ipak, upravo prividna irrelevantnost i zanemarljivost razmaka između ta dva sveta ukazuje da se njihove različitosti ne smeju ignorisati, kao i da nijedan od ta dva sveta nema apsolutnu ni automatsku prednost. U dobu kad se štampana i ekranska kultura bore za isti prostor, za iste rezultate i istu publiku, zaboravlja se da su realno i virtuelno dva sveta između kojih postoje provizorne i propustljive granice: svetove (uslovno rečeno) linearnosti i ikoničnosti deli uzan, ali dubok jaz.

Iako te razlike, ipak, nisu nepomirljive, digitalne tehnologije se i dalje doživljavaju kao neprijatelji knjige. Učitelji, pedagozi i naučnici i dalje zastupaju tezu da je internet neprijatelj čitanja, tvrdeći da ovaj okean nehijerarhizovanih informacija predstavlja suštu suprotnost sistematičnom znanju jer podstiče na ekransku strategiju percepcije koja se svodi na slučajan izbor hiperlinkova koji unedogled raslojavaju ponudene sadržaje. Sledeći bezbrojne staze koje se računaju, korisnik interneta na kraju će dobijene podatke uklopiti u amorfnu celinu kojoj manjka kontekst i sistem. Ovakva strategija smanjuje koncentraciju, ukida želju za usredsređenim čitanjem i navodi nas na ishitren zaključak da su novi mediji zapravo uništitelji klasične pismenosti. Čini se, ipak, da digitalne tehnologije samo *menjaju* definiciju pismenosti, kao što je, kako ćemo videti, za generacije rođene u novom tehnološkom okruženju sticanje znanja potpuno drugačije postulirano.

Dizajnerka softvera Nensi Kaplan ponavlja mnogo puta potvrđenu tezu da je čitanje socijalna praksa koja samo menja oblik. Američki književnik Ričard Ford tvrdi da institucija štampanog medija podrazumeva mnogo veću odgovornost prema čitaocu nego što je može imati posednik informacije u elektronskom okruženju. Da li smo stavljeni pred izbor između čitanja i pisanja kao socijalnih praksi vezanih za knjigu – “pripitomljenu” tehnologiju koju doživljavamo kao drugu prirodu – i praksi koje prelaze u elektronski prostor (doživljan kao suviše efemeran i premalo hijerarhizovan da bi obnovio i podržao gutenbergovski idealizovan status knjige)? Da li elektronsko izdavaštvo može izvesti književne prakse iz izolacije i hermetičnosti? Da li ono rešava problem distribucije? Da li je ekranska kultura istinska demokratizacija govora o knjigama i idejama?

Ovo su samo neka od pitanja koja zahtevaju odgovor, ali je jasno da se štampana i internetska produkcija sadržaja razlikuju u više osnova. Štampana podrazumeva distribuciju koja je zatvoren krug, konvencionalni stil koji može da uključuje apologiju i refleksiju,

prividnu objektivnost, dok elektronski oblici komuniciranja podrazumevaju otvorenost (enklave koje se šire), nekonvencionalnost stila koji uključuje polemičko obraćanje i kritički ton lišen refleksije, kao god i prividnu subjektivnost.

Internet je od nastanka u najmanju ruku kontroverzan: nudi mnoštvo podataka, ali su oni često nepouzdati; omogućuje mnjevitu komunikaciju, ali uz problematičnu zaštitu privatnosti; štedi naše vreme kad ga koristimo kao prečicu do informacija, ali ga oduzima kad mu pristupimo kao vidu razbibrige. Dok je dvehiljadite godine korisnika interneta bilo oko trista šezdeset hiljada, devet godina docnije spekuliše se o preko milijardu i sedamsto hiljada korisnika. Britanska biblioteka i *Joint Information System Committee (JISC)*, početkom 2008, objavljuju rezultate istraživanja o tzv. "generaciji Gugla", podrazumevajući pod tim zbirnim nazivom generacije rođene nakon 1993, kojima je kompjuterska tehnologija bliska i dostupna u toj meri da knjigu i biblioteku više ne vide kao ključni izvor učenja, već osnovni izvor informacija postaju pretraživači na Vebu. Ispostavilo se da je ova generacija mnogo manje kompetentna za rad sa medijskim tehnologijama nego što se mislilo. Naime, pripadnici generacije Gugl više razgledaju vizuelne sadržaje nego što čitaju tekstualne, ne poseduju kritičke i analitičke veštine za procenu informacija; nedovoljno upoznati sa digitalnim datotekama, arhivama i specijalizovanim sajtovima, radije pretražuju Gugl, uvek biraju prve rezultate sa liste pronađenih izvora. U potpunosti usvajaju digitalne formate, prednost daju sažetoj i skraćenoj informaciji, ne poštuju intelektualnu svojinu, citirajući izvore bez navođenja referenci, nesvesni da je plagiranje praksa koja se sankcioniše. Došlo se do zaključka da informaciona pismenost nije povećana sa ovakvim pristupom novim tehnologijama; korisnici internet prepoznaju kao informaciono bogatstvo, ali su i dalje nesvesni činjenice da se ovaj medij neadekvatnim korišćenjem pretvara u nepregledno mnoštvo nefiltriranih informacija, te je upravo stoga potreban vid filtriranja i nivelacije informacija kakav nude enciklopedije, udžbenici i ostala referentna literatura. Činjenica da ova generacija okreće leđa biblioteci kao fizičkom prostoru (mada ne i knjizi kao izvoru informacija, jer i dalje prepoznaju referentnu literaturu kao spasonosni sistem uređenih podataka) može se objasniti svojstvom brzog raslojavanja pažnje i gotovo kompulzivne potrebe da se više stvari radi istovremeno (pisanje imejl poruka, pregledanja društvenih mreža, elektronskih servisa i pretraživanja podataka). Sve se više osvedočujemo da je informaciona ponuda interneta tim vrednija što je kompetentnost istraživača viša: onima koji poseduju fundamentalna znanja i imaju moć analitičkog i kritičkog mišljenja internet daje mogućnost suptilnije ekspertize.

Glagol “čitati” ne podnosi imperativ, piše francuski pisac Daniel Penak na samom početku esejističke knjige *Kao u romanu*, koju bismo mogli kategorisati kao odu čitanju čiji je primarni cilj da dekonstruiše iluzije i manipulacije što stotinama godina prate kult knjige. Penak stavlja akcenat na čin pripovedanja i potrage za pričom, smatrajući ih najvažnijim u čitanju kao socijalnoj praksi. Čitanje ne može da se svede na prinudu, niti sme da postane način kažnjavanja, ukazuje autor, ali se, isto tako, moramo postepeno oslobađati iluzije o njegovom privilegovanom i neprikosnovenom statusu u civilizaciji i kulturi. Iako je kultura štampe privilegovala tekst kao vid posredovanja znanja i iskustva, knjiga nije, niti može biti, superiorna zamena za lični doživljaj stvarnosti. Linearnost knjige je, takođe, jedan od mitova koji se mora dekonstruisati: čitanje nije isključivo pravolinijsko i progresivno, čitalac ima puno pravo da preskače stranice, da ne završi knjigu, čak i da u biranju onoga što čita bude krajnje neselektivan. Penak ukazuje da se ritual čitanja ne sme pretvarati u moralnu obavezu, te da se knjiga ne sme suprotstavljati masovnim medijima kao obaveza zabavi, ili kao kazna nagradi.

U vreme kad je pisao esej *Kao u romanu*, Penak nije u obzir mogao uzeti odnos knjige prema medijima koji ritual samoće zamenjuju ritualima socijalizacije, niti je mogao da predvidi pojavu elektronske kulture i uticaj interneta kao nove dimenzije edukacije i socijalizacije. Interaktivni sajtovi, blogovi, društvene mreže poput Fejsbuka ili Tvitera, oblikovanje likova i identiteta u različitim elektronskim okruženjima koje ima sličnosti sa kreativnim pisanjem – sve ove onlajn aktivnosti otvaraju nove mogućnosti izražavanja i doprinose stvaranju nove kulture pismenosti, postulirane na izmenjenim prerogativima i prioritetima. Mogućnost invencije i komunikacije koja se tako pruža, neke nove generacije već je odvojila od televizijskog ekrana efektivnije nego što su to činile razne vrste sankcionisanja vizuelne zabave. No odvojiti gledaoca od televizijskog programa i dalje nije isto što i vratiti ga knjizi, pa se, logično, stvorila i bojazan kako bi klasično čitanje moglo potonuti u zaborav.

Strah da potiskivanje knjige znači apokalipsu kulture često zamagljuje činjenicu da nisu sva čitanja ista, i da se o knjizi ne može govoriti kao o univerzalnom, uniformnom fenomenu. Na imperativ selekcije u čitanju upozoravao je engleski filozof Frensis Bejkon kad je u svom eseju “O učenju iz knjiga” razvio tezu o različitim pristupima knjizi: idejom da neke knjige treba samo okusiti, neke progutati, a tek retke žvakati i variti, autor uvodi nužni kriterijum pragmatičnosti u pristup čitanju. Nova digitalna pismenost podrazumeva još i višu stopu selektivnosti od one

koju je Bejkon tražio u dobu zrele renesanse, i u svetu bez informatičkih viškova.

Tekst na papiru ima jasan redosled, hijerarhizacija podataka tesno je povezana sa strukturom štiva, te on uvek poseduje kontinuitet kakav je u elektronskom prostoru nefiksiran. Nikolas Kar, autor revolucionarnog članka "Da li nas Gugl zaglupljuje?", uveren je da nam elektronski prostor umanjuje sposobnost usredsređenog razmišljanja. U odnosu stranične i ekranske kulture moramo, opet, pretpostaviti finese koje ukazuju da, kao što nije svako čitanje isto, tako ni odnos prema novim informatičkim tehnologijama nije usaglašen. I dalje se govori, podseća nas Suzan Grinfild, o tri odnosa prema digitalnoj sferi: to su veboforija, vebofilija i vebofobija. Bojazan da ćemo svi postati deo velike mreže, zarobljeni i kontrolisani, strah da će svako od nas biti tek običan čvor u razgranatom sistemu svesti i mišljenja, nije samo osnovni motiv jednog paranoičnog scenarija u kome vebofobi uživaju koliko god ga se i plašili, nego počiva i na duboko ukorenjenom ljudskom strahu da privid i simulacija prete da istisnu činjenice. Nekritičko, euforično oduševljenje Mrežom i njena idealizacija, s druge strane, posledica su previda tipičnog za veboforiju: internet je od demokratske poliloške institucije, ipak, za manje od deceniju postao prostor komercijalizacije i socijalizacije.

Vebofilii, u skladu sa stavom koji je na sredokraći između nekritičkog oduševljavanja i nekritičke podozrivosti, smatraju da je čitanje na ekranu efikasnije i da, za vreme koje se utroši na čitanje jedne knjige, internet otvara pristup mnogo većem broju sadržaja. Tu se, dakako, postavlja pitanje svrhe: vraćajući se Bejkonovim uvidima, moramo se setiti da funkcionalnost čitanja varira od vrste sadržaja, jer ne čitamo samo zarad umetničkog doživljaja i prikupljanja informacija. Različiti nivoi udublivanja u tekst traže svaki put drugačiju vrstu pažnje, tako da "čitanje knjige" biva preširok teren da bi se svelo samo na čitanje lepe književnosti.

Onlajn i oflajn čitanje – još jedan način podele kulture stranice i kulture ekrana – traže različite sposobnosti, zahtevaju različite tehnike pristupa tekstu, ciljevi i ishodi im se razilaze. Štampano štivo traži od čitaoca usredsređenje i nudi mu monovalentnu informaciju, ali zato garantuje jasnu, artikulisanu impresiju o pročitanoj; mogućnost obmane čitaoca je mala budući da je štampani izvor uvek sam po sebi verifikacija sopstvenog sadržaja i da jasno ukazuje na prirodu referentnosti, nivo autentičnosti i stepen primenljivosti. Elektronsko štivo zahteva od konzumenta da raslojava svoju pažnju, nudi mu polivalentnu informaciju i pluralitet referenci, motiviše ga da impresiju o pročitanoj

sklupa na osnovu različitih izvora, ali u njega nije ugrađena nikakva garancija pouzdanosti.

U knjizi *Digitalni partizani* objavljeni su kritički tekstovi grupe CAE (*Critical Art Ensemble*) koji se bave manipulativnom prirodom elektronskog medijskog prostora. Ovih petoro stvaralaca smatraju da je od pojedinačne identifikacije važnija manifestna snaga grupnog delovanja, pa istražuju odnos tehnologije, kritike i politike u digitalnom prostoru. Grupa CAE ne samo da ne idealizuje tehnologiju, ispoljavajući tako, u skladu sa klasifikacijom Grinfildove, krajnju vebofobiju, već je etiketira kao beskorisnu, osporavajući, pritom, i tezu da je tehnologija nevina i neutralna. S druge strane, ova grupa se rukovodi osećanjem da je važno osmisliti političku strategiju borbe protiv autoriteta, protiv elite i posednika moći, strategiju koja će osloboditi skriveni revolucionarni potencijal interneta kao globalne svetske mreže. Za CAE, internet je produžetak mita o kapitalizmu, prostor za represivni poredak, za finansijski biznis i kapital, za prekomernu potrošnju. Teoretičari iz ove grupe tvrde da se samo mali kapaciteti svetske mreže koriste u humanističke svrhe i za otpor autoritarnoj strukturi, a da je globalna funkcija interneta sušta suprotnost humanističkim principima delovanja.

Grupa CAE demaskira globalnu elektronsku mrežu tako što navodi njenih pet neispunjenih obećanja: u dodiru s Mrežom ne dobijamo novo telo nego gubimo sopstveni identitet; tehnologija je zagospodarila našim vremenom, zavodeći nas lažnim obećanjima slobode i povećavanja produktivnosti; obećana nam je nova zajednica, ali smo umesto nje dobili izolaciju u kojoj će nas biti lakše kontrolisati; umesto potpune demokratije, osećamo nedostatak legitimiteta i prave odgovornosti koje demokratija podrazumeva; novu svest stičemo tek pod uslovom da postanemo deo globalne kontrolisane zajednice. Naročito je CAE kritična prema pojmu zajednice i socijalizaciji na internetu, smatrajući da komunikacija nije dovoljan preduslov za zajednicu.

Stavovima grupe CAE suprotstavljena su gledišta velikog broja teoretičara, na čelu sa nezaobilaznim Benediktom Andersonom, koji je uveo pojam zamišljene zajednice i ukazao na to da zajednice temeljno definiše način na koji ih osmišljavamo. Teoretičar medija i digitalni umetnik Lev Manovič kompjuterizaciju kulture posmatra isključivo kao proces dodirivanja i prožimanja novih i starih medija, kao stapanje slike i ekrana, optike i fantastike, narativnog i interaktivnog, virtuelne realnosti i realnih mogućnosti. On ukazuje na to da se spajaju mediji koji registruju svet i mediji koji akumuliraju podatke, mediji koji predstavljaju svet i mediji koji procesuiraju zapise prethodećih medijskih formi. Kompjuter postaje univerzalni radni prostor

koji funkcioniše i kao pisaća mašina, i kao slikarski atelje, i kao montažni sto, i kao studio. Iz analognog doba hijerarhije i linearnosti zakoračili smo u digitalni svet rizomske strukture, u postupke skeniranja, arhiviranja i skladištenja informacija, do kog dolazi zahvaljujući osobenostima novih, kako ih Manović naziva, metamedija. Za razliku od romana i filma koji privileguju naraciju kao ključni oblik kulturnog izraza, kompjutersko doba uvodi bazu podataka. Ulazak u doba elektronske komunikacije označio je pak i stupanje na scenu nove vrste zajednice – one virtuelne.

Elektronske zajednice i vidovi njihovog komuniciranja uverili su nas da internet više nije samo eksperiment, eksces i novotarija, nego i ozvaničeni prostor decentralizovane jezičke, kulturne, umetničke i političke prakse, prostor što stiče svoju legitimnu istoriju. Nastanak i perspektive novih zajednica uslovljeni su preobražajem industrijskog društva u polimorfni informacijski sistem, koji ukida klasično shvatanje dužnosti i umesto nje uvodi – igru.

Da li smo mi, kao što tvrdi psihološkinja Marijana Volf, sa dolaskom informatičkih tehnologija, u apsorpciju pročitano umesto udubljanja (karakterističnog za kulturu štampe) kao glavni kriterijum uveli – efikasnost? Čitanje, dakako, nije instinkt, niti je akt prirodan ljudskom rodu – to je veština kojoj se naš mozak uči. Evidentno je da će čitanje u vremenu sadašnjem i budućem biti isto ime za različite, ako ne i sukobljene aktivnosti, za različite medije i izvore – za ekran i tekst.

LITERATURA:

Baron N., *Alphabet to Email: How Written English Evolved and Where It's Heading*, London and New York 2000.

Bošković A., *Digitalni partizani*, Beograd 2000.

Browner S., Pulsford S. i Sears R., *Literature and the Internet: A Guide for Students, Teachers, and Scholars*, London and New York 2000.

Crystal D., *Language and the Internet*, Cambridge 2006.

Danet B., *Cyberpl@y: Communicating Online*. Oxford 2001.

Gordić Petković V., *Virtuelna književnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2004.

Greenfield S. A., *Tomorrow's People: How 21st-Century Technology is Changing the Way we Think and Feel*, Harmondsworth 2004.

Hook D., *The Social Psychology of Communication*, Houndmills, 2011.

Jones S., *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety*, London and New Delhi 1997.

Jones S., *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*, London and New Delhi 1999.

Manović L., *Metamediji*, Beograd 2001.

Milić N., *Predavanja o čitanju*, Beograd 2001.

Negropont N., *Biti digitalan*, Beograd 1998.

O'Hagan S., Analogue Artists Defying the Digital Age, *Observer*, April 24 2011.

Vučković Ž. i Todorov N., *Kultura čitanja u vremenu interneta*, Indija 2010.

Vladislava Gordić Petković

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad

NEW MEDIA LITERACY: PAGE BREAK AND SCREEN BREAK AS NEW STRATEGIES OF READING

Abstract

The paper examines the influence of new technologies and media on the book, seen both as printed text and screen structure, as a teaching aid and the constituent part of literary canon. The blurred boundary between the screen and the print clarifies the fact that screen break and page break demand diverse reading strategies: requiring the particular focus, print presents the reader with monovalent information, while screen makes the reader's attention difused, offering a dazzling array of sources but not the reliability of information. The cultures of print and screen are further divided owing to different attitudes towards new information technologies, defined by Susan Greenfield as webophilia, webophilia and webophobia. While webophobia springs from eternal human fear that illusion might at a certain moment irretrievably erase the truth, webophilia fails to see that the media structure of the Internet changes is irrevocably as well: it has moved from a democratic institution of polilogue towards a commodified dimension of monologue.

Key words: *Media, book, technology, poetics, reading*